

A LOVAGKIRÁLY MÚLTJA ÉS JELENE

Európa és Magyarország Szent László korában.

Szerk. Bárány Attila – Pósnán László. MTA TKI, Debrecen, 2017, 247 o.

I. László királyunk trónra lépésének 940. és szentté avatásának 825. évfordulója alkalmából a 2017. évet Szent László évnek nyilvánították. Azt gondolhatnánk, hogy Szent László királyunk uralkodásáról, a korabeli Magyar Királyság bel- és külpolitikai helyzetéről már mindent elmondtak, amit érdemes tudni, de a 2017. május 11–12-én Debrecenben *Európa és Magyarország Szent László korában* címmel megrendezett tudományos konferencia előadásai és az erre alapozó, általunk ismertetett tanulmánykötet rácáfol. A könyv az MTA-DE Lendület „Magyarország a középkori Európában” kutatócsoport támogatásával jelent meg.

A tanulmánykötetben szereplő tizenhárom tanulmány reprezentálja a kutatás jelenlegi állását és annak legújabb eredményeit. A szerzők alapos, ugyanakkor szerteágazó betekintést nyújtanak az általuk kutatott szegmensekbe és a feldolgozott forrásokba. Rámutatnak arra, hogy mennyire sokrétűen lehet Szent László uralkodásához és korához közelíteni; ezért a recenzens véleménye szerint a mű tökéletesen illeszkedik a legújabb történeti kutatások sorába.

A kötet kivitelezése és szerkesztése igényes. A szerkesztők a tanulmányokat egy-egy lábjegyzetekkel látták el, és külön figyelmet szenteltek az általuk használt rövidítések ismertetésére. A szerzők lendületes, könnyen olvasható stílusa miatt a publikációk tudományos értékükből és jelentőségükből nem veszítenek; sőt, a magyar történelem eme korszaka iránt érdeklődők számára is megismerhetővé és elérhetővé válnak a legújabb kutatási eredmények.

E könyvismertetés megírásakor a recenzens nem törekedett a tanulmányok részletes bemutatására. Legfontosabb célkitűzésként azt határozta meg, hogy betekintést nyújtson a szerzők által kutatott szegmensekbe, az általuk felvetett kérdésekbe, felkeltve ezzel az olvasó figyelmét a témára és a kötet teljes tartalmára.

Az emlékévként megrendezett konferencia két plenáris előadással indult. Orosz István akadémikus a Szent László-kori Európáról, Zsoldos Attila akadémikus pedig az akkori Magyarországról beszélt. Ezeknek az előadásoknak az írott változata hangolja rá az olvasót a kötet témájára.

Orosz István *Európa Szent László korában* című tanulmánya „kézen” ragadja az olvasót, és végigvezeti a magyarországi viszonyok és állapotok megértéséhez szükséges európai változásokon. Tanulmányában felvázolja a 11. században és a 12. század első évtizedeiben lejátszódó változásokat, amelyek nem csak a világi politikában, de a demográfiában, a gazdaságban, a társadalomban, az egyházban és a kultúrában is végbementek. A tanulmány végére az olvasó megismerkedik Szent László korának változó Európájával. A demográfiai növekedés ütemével, a mezőgazdaságban és az iparban tapasztalható forradalmi változásokkal, a középkori

városokkal. Ezekkel az információkkal felvértezve léphet be az olvasó a korabeli Magyarország történeti kontextusába.

Zsoldos Attila *Magyarország Szent László korában* című értekezésének első részében felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy miért is nehéz a Magyar Királyság állapotát jellemezni egy adott korszakban. A buktatók ismertetése után az olvasó elé tárja célját, megindokolva, hogy miért csak közigazgatási és társadalomtörténeti kérdésekre koncentrálnak. Ezekben belül a Szent László kori megyék számát és működését, valamint a korabeli társadalomban feltűnő új jelenségeket (mint például a nemeseknek nevezett előkelők csoportjának megjelenését vagy a kóborlást) veszi górcső alá. A közigazgatásban és a társadalomban bekövetkezett változások megismerése után joggal merül fel a kérdés az olvasóban, hogy Árpád-házi királyunk miből fedezte a változásokból fakadó kiadásait? Milyen jövedelmekből tudta megtölteni kincstárát és ellátni népes kíséretét?

Weisz Boglárka *A királyi hatalom gazdasági háttere a 11. századi Magyarországon* című tanulmányából megtudjuk, hogy a 11. században a királyi hatalom pénzügyi bázisát a különböző jogcímen beszedett vámok, adók, bírságok, valamint a pénzverés adta. A kincstár bevételeit növelték a nemesércbányák, valamint a sóbányák. A szolgálónépek által termelt javakat az uralkodók felélték. Mindezekon felül a kincstárba került, és ezáltal az uralkodó kiadásait fedezte pl. az ispánoktól járó ajándék, a külföldi uralkodóktól vagy a pápától kapott ajándék. Vajon kinek és milyen ajándékot hozhatott magával III. Boleszláv, amikor Magyarországra érkezett? A választ a recenzens elhallgatja, hogy az olvasó maga leljen rá a tanulmány elolvasása során.

Thoroczkay Gábor *Szent László és az egyház* című munkájából az 1070–1090-es évek magyarországi egyháztörténetén túl megismerheti az olvasó a korábbi szakirodalom, illetve a szerző álláspontját például az egyházi menedékjog vonatkozásában. A tanulmány utolsó részében az 1083. évi szentté avatások indítékairól és céljáról olvashatunk.

Veszprémy László *Zarándokok és zarándoklatok a 11. századi Magyarországon* című publikációja a Magyar Királyságon áthaladó jeruzsálemi zarándokúton kalauzolja végig az olvasót. Útitársként az olvasó mellé szegődik néhány név szerint is ismert és hazánk területén áthaladó zarándok, mint például Meinwerk, a paderborni püspök. A „zarándokút” végén a szerző levonja a következtetését, mely szerint a zarándokokként Magyarország területén megforduló apátok, püspökök, történetírók, költők híreket hoztak és vittek az uralkodói és főpapi központokból. Ez is jelzi a zarándoklatok kapcsolatteremtő és kapcsolatépítő jelentőségét.

Ha már a zarándokok hozzák és viszik a híreket, felmerül a kérdés: milyenek is látja/látta Szent Lászlót és hazánkat a Nyugat?

Csákó Judit *Szent László uralkodása a nyugati elbeszélő hagyományban* címet viselő tanulmánya László királyunk uralkodásának két évtizedéről hírt adó német, ausztriai, francia, itáliai, cseh, lengyel forrásokat fog vattatóra. Az európai hagyományban megőrzött magyar események nyomait keresi, és ezekre ráelve a kritika

eszközével élve elfogadja vagy elutasítja az így nyert információt. A nagyívű tanulmány egy tágabb kutatás részét képezi, melynek célja, hogy a 11–12. századi magyar történelem külhoni elbeszélő forrásaihoz egy kritikai kézikönyv készüljön.

Bradács Gábor *Szent László alakja a középkori német és cseh történetírásban* című publikációja témáját tekintve szorosan kötődik Csáky Judit tanulmányához. Azonban a szerző jelenlegi vizsgálódásának középpontjában kizárólag az 1077 és 1095 közötti magyar történelem eseményei, illetve a Szent László alakját ismertető történetírói alkotások állnak. A vizsgálódásba bevonja még a 11. és 16. század között a német és cseh nyelvű területeken, latin és német nyelven keletkezett, elbeszélő jellegű történeti forrásokat is. Ezekre alapozva vizsgálja meg, hogy milyen előzményekre támaszkodnak a saját Szent László-képük kialakításában. Hogyan értékeli László király külpolitikáját és egyházszerkezési tevékenységét. Történt-e a kortársi beszámolóktól kezdve egészen a 16. század elejéig bármiféle változás Szent László megítélésében? Az olvasó oly szerencsés, hogy a tanulmány elolvasása során valamennyi, a szerző által megfogalmazott kérdésre választ kap.

Bagi Dániel *Szent László Gallus Anonymus gesztájában* címet viselő írásának középpontjában Gallus Anonymus történeti elbeszélése áll. A geszta érdekessége, hogy öt magyar királyról – Szent Istvánról, Orseoló Péterről, Salamonról, Szent Lászlóról és Könyves Kálmánról – többé-kevésbé részletesen számol be. A szerző szerint a gesztában felbukkanó magyar királyok közül László jelenléte a leginkább érthető, hiszen ő Lengyelországban született, és ennek, valamint ott tartózkodásának emlékét eleveníti fel és örökíti meg a geszta írója. Hogy mennyire híven a valósághoz, azt a szerző a kritika eszközével élve, a geszta szövegelemzése során mutatja be az olvasónak.

Font Márta *A Kijevi Rusz és nyugati szomszédai Szent László korában* című értekezésével a nemzetközi porondra lépünk ki. Az írás a 11. század második felébe kalauzol el minket, a Kijevi Rusz működését és felépítését ismerteti a Jaroszlav fiak és unokák uralkodásának tükrében. Bemutatja a királyok szomszédos országokban uralkodó rokonait és az azokkal fenntartott kapcsolatokat. Foglalkozik a Rusz fejlődésének szerepével és jelentőségével a német–római császár és a pápa konfliktusában, valamint László királyunk ruszbeli kapcsolataival.

Körmendi Tamás *Szent László király horvátországi hadjárata és előkészületei* című tanulmánya révén az olvasó megismerheti az 1091. évi horvátországi hadjárat előkészületeit és körülményeit. A szerző górcső alá veszi a Szlavónia korai hovatarozásáról szóló, meghatározónak számító elképzeléseket is. Bemutatja a zágrábi püspökség alapítási évével kapcsolatos álláspontját, és ennek tükrében ismerteti a hadjárat körülményeit, elhelyezve azokat a korabeli magyar állam külpolitikájában.

Bárány Attila *Magyarország, Bizánc és a Nyugat a 11. század végén* című tanulmánya arra a feladatra vállalkozik, hogy a hagyományos nemzetközi kontextustól némiképp eltávolodva, a dél-itáliai normannok Bizánc elleni inváziójának tükrében vizsgálja meg Magyarország nemzetközi helyzetét. László királyunk

déli, balkáni irányú politikáját, a Bizánci császársággal való kapcsolatait olyan szemszögből elemzi, ami teret engedhet a korszak fajsúlyosabb európai konfliktusainak vizsgálatára is. Ugyanis az investitúra-háborúk mellett Európa másik fő „játszmája” a Balkánon zajlott. Ahhoz, hogy László külpolitikáját az olvasó megérthesse és ítéletet tudjon róla alkotni, meg kell ismernie, valójában milyen helyet foglalt el a magyar külpolitika László korában a fentebb vázolt diplomáciai kontextusban. A tanulmány végén az olvasó szeme előtt kirajzolódik egy olyan koordináta-rendszer, melyre ha felkerülnek az adott korszak főszereplői, a köztük lévő viszonyok és kapcsolatok átláthatókká válnak. Az értekezés tartalmilag jól felépített és áttekinthető. A bizonyítások és álláspontok könnyen követhetők, érthetők, annak ellenére, hogy rendkívül adatgazdag írást olvashatunk.

Pósán László rendkívül érdekes írással – *Időjárási viszonyok, éhínségek és járványok a 11. században és a 12. század első felében* – jelentkezik a kötetben. Az első sorok olvasása közben néhány pillanatra megrémülünk az élénk tolongó rengeteg évszámtól és adattól. De ez az érzés hirtelen ellillan, mert az olvasó elé sorakozó adatokból váratlanul könnyed és szórakoztató, mégis magas szintű tudományos értekezés körvonalai bontakoznak ki. Ennek köszönhetően bepillantást nyerünk a 11. század és a 12. század első felében élt őseink életkörülményeibe, és meglepődve olvashatjuk például, hogy 1010–1011 telén Konstantinápolynál befagyott a Boszporusz, Mezopotámiában a Tigrisen, Egyiptomban pedig a Níluson jégablak jelentek meg. És még ennél is izgalmasabb adatra bukkanhat az olvasó, ha kézbe veszi és elolvassa a tanulmányt.

Tózsá-Rigó Attila *A 11–12. század fordulója, a kereskedelmi forradalom mint korszakolási lehetőség kezdete* című – s egyben a kötet utolsó – írásában Dietrich Gerhard ún. „Régi Európa” koncepcióját vizsgálja. Vajon mennyiben tekinthető a középkori kereskedelmi forradalom korszakhatárnak az európai történelemben?

Összeségében elmondható, hogy a tanulmánykötet igényesen szerkesztett mű. Témájának köszönhetően nemcsak a szakavatottak számára nyújt betekintést a legújabb kutatásokba és felfedezésekbe, hanem egyetemi hallgatók, középiskolai tanárok, vagy a történelem iránt érdeklődő „laikusok” számára is könnyen érthető és néhol még szórakoztatónak is mondható tanulmányokat közöl. A recenzens véleménye szerint a szerzők hatalmas forrásanyagon alapuló kutatásokat végeztek az általunk ismert tematikákban. A kötetben bemutatott kutatási eredmények az újdonság erejével hatnak, és új ismeretekkel gazdagítják tudásunkat. Éppen ezért ez a színvonalas kötet megérdemelt volna zárásként egy idegen nyelvű összefoglalót, hogy ne csak a hazai közönség számára legyen elérhető a benne megjelenő novum, hanem a nemzetközi kutatás számára is.

Prezenszki Erzsébet

A HIDEGHÁBORÚ ÉRTELMEZÉSE MAGYAR SZEMMEL

Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika, 1944–1991*. Osiris Kiadó – MTA TK, Budapest, 2019, 397 o.

A hidegháború története, kialakulása és eseményei hosszú évtizedek óta képezik viták tárgyát. Maga a fogalom George Orwellhez köthető, de Benard Mannes Baruch tőzsdéspekuláns, akinek tőzsdei ügyletei idézhették elő az 1929-es New York-i tőzsdei összeomlást, használta először. Népszerűségét azonban Walter Lippmann amerikai politikus-írónak köszönhetjük, aki a hidegháborús konfliktust két vak dinoszaurusznak egy gödörben zajló viaskodásához hasonlította. A hidegháború története, az ahhoz vezető folyamatok, konfliktusok, majd a bipoláris rendszer felbomlása számos tudományterület – politológia, nemzetközi kapcsolatok története, diplomáciatörténet, közgazdaságtan, jog – művelőjét készítette tudományos elemzésre. Az elmúlt évtizedekben több, a hidegháború történetével foglalkozó magyar nyelvű munka is született. Gondoljunk Borhi László, Rainer M. János, Kecskés D. Gusztáv, Baráth Magdolna, Földes György összefoglaló kutatási eredményeire, de a felsorolás korántsem teljes.

Békés Csaba szintézise ebbe a sorba illeszkedik bele, hiszen harminc év kutatási tapasztalatait összegzi, és ad egyben önálló értelmezést. A könyv alapvetően a levéltári forrásokra alapozva elemzi Magyarország helyzetét a hidegháború idején, miközben azt a kelet-közép-európai országok, Kína és a Szovjetunió, illetve a Szovjetunió és a nyugati hatalmak kapcsolatrendszerébe (értelemszerűen elsődlegesen az amerikai–szovjet kapcsolatokra fókuszálva) helyezve vizsgálja. A szerző célja a könyv megírásával az volt, hogy a szovjet blokk nemzetközi viszonyait elemezze a már kutatható elsődleges levéltári források alapján, de a legfontosabb – és ez egyben a könyv legnagyobb erénye –, hogy az eddig ismert és az újonnan feltárt források alapján egy komplex és újszerű értelmezést adjon a hidegháború történetének. Ezt mutatja, hogy a könyvben a szerző mintegy negyven, a hidegháború történetéhez kapcsolódó elméleti újítását, saját értelmezését olvashatjuk, ami minket is arra készítet, hogy a szerző által felvázolt téziseket és magyarázatokat tovább gondoljunk.

Békés Csaba a kötetet 11 fejezetre osztotta, amihez egy elméleti bevezető tartozik. Ebben részletesen kifejti azokat a téziseit, amelyek a hidegháború újszerű értelmezését tartalmazzák, így megadja számunkra az értelmezési keretet is.

A szerző legnagyobb elméleti újítása, hogy a hidegháború történetére vonatkozóan új periodizációt javasol. A hagyományos periodizációval szemben azt hangsúlyozza, hogy a hidegháború klasszikus, korai irracionális szakasza 1953-ban befejeződött, és átadta helyét az enyhülés korai időszakának, amit az 1956-os lengyelországi válság és a magyar forradalom megszakított. Tézisét logikusan, a források alapján mutatja be, imponáló intellektuális érveléssel, a levéltári források és a szakirodalom biztos ismeretével. Abból indul ki, hogy a két nagyhatalom (az

Egyesült Államok és a Szovjetunió) 1953 után jutott arra a felismerésre, miszerint egy újabb világháború mindkét fél számára a biztos pusztulást eredményezné, vagyis nem lenne megnyerhető, így az aktív külpolitikát kezdeményező új szovjet vezető (Hruscsov) is egyre inkább az enyhülésben, a nagyhatalmak közeledésében vált érdekeltté. A szerző szerint az 1945–1953, illetve az 1953–1991 közötti két időszak a mindvégig fennálló antagonizmusok ellenére alapvetően különbözött egymástól, de a hidegháború irracionális időszakához képest 1953 után az *„antagonizmus és a kooperáció elemei mindvégig párhuzamosan és folyamatosan jelen voltak”*, és a kényszerű együttműködés szükségessége tette lehetővé a nagy hidegháborús konfliktusok (berlini válság, kubai válság) rendezését.

Ezzel szemben a hagyományos periodizáció szerint a hidegháború történetében az 1962-es kubai válság hozott fordulópontot. A kubai válság ugyanis ráirányította a figyelmet arra, hogy a két szuperhatalom a saját nagyhatalmi érdekeit követ, így a nyugati szövetségeseknek és a keleti csatlósoknak egyaránt periférikus szerep jutott, a „legjobb esetben” is csupán az események követésének „gyorsaságában” vehették fel a versenyt a „nagyokkal”. 1962 után azonban alapvető változások kezdődtek a nemzetközi kapcsolatokban, a nyugati nagyhatalmi rendszer is átalakult; De Gaulle 1962-ben megkötötte az eviani szerződést az algériaiakkal, így lezárta a francia politikát 1954-től megterhelő algériai válságot (amibe az amerikaiak és a szovjetek egyaránt beavatkoztak), és 1963-ban kiegyezett az NSZK-val, miközben megvétózta a britek integrációs törekvéseit. 1964-ben felvette a diplomáciai kapcsolatot a Kínai Népköztársasággal és aktív keleti nyitási külpolitikát kezdeményezett, ami 1966-ban látványos francia diplomáciai aktivitáshoz vezetett. Ezzel párhuzamosan a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió közötti konfliktus is egyre inkább nyilvánvalóvá vált, és a hatvanas évek végén fegyveres konfliktushoz vezetett a két kommunista nagyhatalom között. Ez utóbbival és ennek a keleti blokk országaira gyakorolt hatásaival a szerző nem igazán foglalkozik.

Békés Csaba tézise szerint a hidegháború történetében az igazi fordulópontot az 1953-as év jelenti, de azt is bemutatja, hogy 1962 után nemcsak Nyugaton, hanem a kelet-közép-európai szatelliták körében is a nyugtalanság vált meghatározóvá (a lengyelek ennek nyíltan hangot is adtak), ami a román különutas külpolitikát is jobban érthetővé teszi. Meglátásom szerint a nemzetközi kapcsolatok történetében az igazi fordulat a hatvanas években következett be, és ennek az 1962-es kubai válság egy szimbolikus dátumát jelenti. Az esemény alapvető hatással volt a Nyugat–Nyugat közti kapcsolatokra (pl. a kubai válság érezhetően hatással volt a francia–német közeledésre, ami az Élysée-szerződés megkötéséhez vezetett), a Kelet–Kelet közti, illetve a kelet–nyugati viszonyra, miközben az 1953–1956 közötti időszak inkább próbálkozásként volt értelmezhető, és a magyar forradalom nagyon hamar megszakította az enyhülés folyamatát. Erre majd csak a hatvanas években kerülhet sor, amikor az 1961-es és 1963-as bécsi diplomáciai konferenciák megeremtik és megerősítik a nemzetközi kapcsolatok új jogi kereteit. Meglátásom szerint tehát a hidegháború időszakának értelmezéséhez a hagyományos kronológiai megosztás

inkább alkalmas, de ez nem jelenti azt, hogy Békés Csaba periodizációja ne lenne elfogadható, bár tézisei sokak számára vitathatók. Nem számol azzal, hogy az 1962-es válság (még ha abban nagyon sok propagandisztikus elem is volt) valóban „sokkélmenyt” jelentett minden józanul gondolkodó vezető számára, és óhatatlanul az egyéni/nemzeti érdekek érvényesítésének felismerését eredményezte Keleten és a Nyugaton egyaránt. Az 1962 után kezdődő időszak 1991-ig tartott, és az alábbi szakaszokra osztható: 1962/63–1968, 1969–1975, 1975–1979, 1980–1985, 1985–1988, 1988–1991. Ehhez képest a hidegháború klasszikus időszaka 1945–1962 közöttre tehető, aminek korai irracionális szakaszát jelentette az 1945–1953 közötti időszak, majd az 1953–1956 közötti „kis enyhülés”; ezt az 1957–1962 közötti „békés egymás mellett élés” követte, amit a szerző a hruscsovi aktív külpolitika időszakaként értékel.

Békés Csaba másik nagyon fontos tézise a „válság” (berlini blokádnak, koreai háborúnak, berlini válságnak, vietnami háborúnak, kubai rakétaválságnak, afganisztáni háborúnak, Kína és Tajvan konfliktusának) és a „pszeudoválság” (a szovjet blokk összes belső válságát ide érti) fogalmának szétválasztása, ami jobban érthetővé teszi számunkra az 1956-os magyar forradalom reális értékelését. Teljesen egyetérthetünk azzal, hogy a két blokkon belüli konfliktusok nem jelentettek valódi válságot, mivel azokat mindkét oldal a saját keretein belül (ennek jó példája a magyar forradalom és a szuezi válság), egymással párhuzamosan „rendezte”. A könyv egyik legizgalmasabb fejezete a magyar forradalom és a szovjet külpolitikai döntéshozatal értelmezése. A szerző imponáló forrásismerettel elemzi a magyar forradalom történéseit, és arra a következtetésre jut (egyébként helyesen), hogy a forradalom győzelmének valójában nem voltak meg a reális nemzetközi feltételei, ami nem jelenti azt, hogy a forradalmárok hősiességét és önfeláldozását kétségbe vonjuk.

Békés Csaba realista szempontból elemzi a nemzetközi kapcsolatok történetét. Ezzel magyarázható az, hogy a Varsói Szerződés 1955-ös létrejöttét alapvetően pozitívan értékeli, mivel az lehetővé tette, hogy a Szovjetunió és a szatelliták kapcsolata formalizálódjék, a „kézi vezérlést” fokozatosan felváltsa a multilaterális együttműködés, a szovjet hadsereg és titkosszolgálat közvetlen ellenőrzése pedig egy bonyolultabb politikai-diplomáciai-gazdasági együttműködésnek adja át a helyét. E vonatkozásban az 1953-as periodizációs dátum jobban megállja a helyét, de azt inkább a Szovjetunió és az európai szatelliták kapcsolatrendszerében lehet értelmezni.

A könyv másik nagyon izgalmas fejezete a magyar külpolitika lehetőségeinek elemzése, amit a szerző az ún. „Kádár-doktrína” fogalmával fejez ki, és a Hruscsov 1964-es leváltása utáni kádári megnyilatkozásokból vezet le. A hatvanas évektől kezdve a magyar külpolitika egyre nagyobb lehetőséggel rendelkezett, és 1961–1973 között Péter János külügyminiszter fokozatosan tágította a magyar diplomácia mozgásterét. Az enyhülés melletti elköteleződés (a helsinki folyamat támogatása) a magyar politika alaptételévé vált.

A nyolcvanas évek eleje fordulóponthozott a magyar külpolitikában, illetve Magyarország és a Szovjetunió kapcsolatában. Az ország egyre inkább megengedhette azt, hogy önálló véleményt hangoztasson a kelet–nyugati kapcsolatokban, és az egyre rosszabb egészségi állapotban lévő Brezsnyev mindinkább „elengedte” az akkorra már lényegesen nagyobb nemzetközi tekintélynek örvendő magyar pártvezető kezét. A magyar külpolitika a nyolcvanas évek felében jutott el lehetőségei határához, és ebben a nemzetközi tényezők, a keleti blokkon belüli erjedés, illetve a belső kényszerek együttesen szerepet játszottak. Békés Csaba ugyanakkor nem idealizálja a hidegháború végének magyar külpolitikai eseményeit, azokat továbbra is komplex összefüggéseiben elemzi és helyezi el a nemzetközi kapcsolatok rendszerében.

Összességében megállapíthatjuk, hogy Békés Csaba korrekt, szakmailag igényesen megírt, könnyen olvasható és jól átgondolt könyvet írt. Bár elméleti megállapításaival (különösen a hidegháború periodizációjára vonatkozóan) vitatkozhatunk, logikai érvelése, a nemzetközi kapcsolatok realista-pragmatista megközelítése ugyanakkor meggyőz minket téziseinek helyességéről. Könyve nemcsak egyszerű szintézis, hanem egy harmincéves szakmai munka eredménye, valódi összegzés, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, ha a hidegháború történetével kívánunk foglalkozni. Ezt az érzést erősíti a gazdag bibliográfia is, amely segítséget nyújt abban, hogy egy-egy kérdésben további ismereteket szerezzünk. A kötet annak a „levéltári forradalomnak” az eredménye, ami lehetővé tette, hogy a korábban szigorúan titkosan kezelt iratok széles körben elérhetővé váljanak. Ebben Békés Csabának és az általa alapított Cold War History Research Centernek úttörő szerepe van. Könyve alpmunkaként értékelhető, ezért úgy vélem, nem hiányozhat senkinek a polcáról. Abban pedig reménykedjünk, hogy a magyar változatot egy angol nyelvű kiadvány is követni fogja, így a szerző tézisei a szélesebb nemzetközi tudományos körforgásban is elterjednek.

Garadnai Zoltán

MAGYAR–NÉMET TÖRTÉNETEK

Ritter György: *Hazáink. Német és magyar kényszermigrációs sors a második világháború utáni Magyarországon*. Napkút Kiadó, Budapest, 2018, 369 o.

Az 1945 utáni magyarországi kényszermigráció történetének egyik sajátos fejezetébe pillanthatnak be azok, akik Ritter György – módszerében ritkának számító – bilingvális könyvét veszik kézbe. A témához való közeledése kapcsán erendően felvetődik a kérdés, hogy a második világháború utáni német és magyar kényszermigrációs történetekről megtudhatunk-e újat és többet, mint amit a

magyarországi németek kitelepítéséről az eddigi kutatások feltártak. A hazai németiség történetének kutatására ugyanis már a rendszerváltást megelőzően születtek kísérletek, jóllehet a jogfosztások történetének átfogó feldolgozása csak ezt követően bontakozott ki. A kutatások első eredményei korán, nem sokkal 1989 után megjelentek, ezek közül Erdmann Gyula, Tilkovszky Lóránt és Tóth Ágnes munkáit kell kiemelnünk. A hazai és a külföldi kutatási lehetőségek egyre inkább kiszélesedtek, ennek gyümölcseként a 2000-es évektől több fontos könyvet is közreadtak. A magyarországi németek 1946. évi kitelepítéséről és visszaköltözési kísérletéről 2008-ban például egy átfogó munka jelent meg.¹ A témában hazai és nemzetközi viszonylatban is mérvadó kutatásokat végző Tóth Ágnes történész könyvét azért kell megemlítenünk, mivel nemcsak a kitelepítésből hazatért magyarországi németek visszaemlékezéseit adja közre. Munkája a jogfosztások történetét részletes történelmi kontextusba helyezi, az interjúkat pedig – Ritter Györgyhöz hasonlóan – elemzi. Nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a fent említett szerzőkön kívül megjelent egy fiatal és agilis történészi generáció, amely a magyarországi németek történetét helyezte különböző vetületekben vizsgálódásai középpontjába.

A fenti rövid és valójában szelektív historiográfiai vázlattal a recenzens arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy az általunk ismertetett könyv csak érintőlegesen tartalmazza a témában született alapmunkák lényegre törő summázatát. Mindez azért is kívánatos lett volna, mert segítette volna az olvasó tájékozódását a magyarországi németiség migrációs történeteinek elhelyezésében. A recenzens fontosnak tartja felhívni a figyelmet, hogy például olyan alapmunka maradt ki a téma feldolgozásából, mint Gerhard Seewann professzornak a magyarországi németek történetéről írt monográfiája.² Nem segíti a téma kontextusba helyezését a bibliográfia hiánya sem, amelyből pedig tájékozódhatnánk a kurrens szakirodalomról. Hozzá kell tennünk, hogy mindez a recenzens ilyenkor szokásos „információgyűjtését” sem segíti, aki így csak a némileg zavaró kétnyelvű, szöveg végi lábjegyzetektől tájékozódhatott. A szerző menségére szól, hogy a könyv bevezető tanulmánya bemutatja a korabeli politikai környezetet, sőt részletesen is taglalja a jogfosztás, a kitelepítés és a kényszmigráció általa használt fogalmait.

A könyv – amelyet a szerző leginkább a történelmi esszé műfajába sorol be, tekintettel arra, hogy munkája nem pusztán történelmi tanulmány, hanem több tudományág (a történettudomány, a szociológia és a pszichológia) módszereire épít – a recenzens olvasatában valójában három egységből áll össze. Az első a *Telepítések és telepítettek I. (1944–1950). Migráció és kényszmigráció Magyarországon* címet viselő, igen rövidre sikerült bevezető tanulmány, amely tág keretek-

¹ Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest, 2008.

² Gerhard Seewann: *Geschichte der Deutschen in Ungarn*. Marburg, 2012, valamint magyar fordítása: *A magyarországi németek története*. Budapest, 2015.

ben mutatja be a kényszermigráció kapcsán hozott legfontosabb döntéseket és azok következményeit. Első olvasatra a téma szakértőjétől ennél hosszabb tanulmányt vártunk volna. Az előszóból azonban kiderül, hogy az első és a második rész valójában a bevezető tanulmány, ami tartalomjegyzéki megjelenésében kevésbé szerencsésnek és félreérthetőnek sikerült.

A recenzens a fejezet néhány apró, de mégis fontos, a tartalmi jelentést és megértést befolyásoló (félre)értelmezésre hívná fel továbbá a figyelmet. Az első közülük még az előszóban található, ahol a szerző úgy fogalmazott, hogy az elűzések és jogfosztások során a hatalom által „érdemesnek tartott” elemek jutottak földhöz. Fontos azonban látni, hogy például szlovák–magyar viszonylatban a Felvidékről elűzött csehszlovákiai magyarok a magyar hatalom (értsd alatta: koalíciós kormányzat) szemében nem számítottak „érdemesnek”, különleges státusúaknak, ahogy ezt a szerző megfogalmazása sugallja. Természetesen lehettek és bizonyára voltak, akik gyorsabban és kedvezőbb helyen jutottak termőföldekhez, mint sors társaik, általánosítás azonban az esetükben sem tehető. Ezenkívül a telepítések több tízezres létszámát célszerű nem „elemek”-nek nevezni, hanem rétegnek vagy csoportnak. Szintén apró pontosítással élne a recenzens, amikor az egyes jogszabályokat idézi a szerző. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 27-én kelt 4/1945. számú rendelete például a magyar kormánnyal egykor „kollaboráns” felvidéki német, magyar és szlovák személyeket egyszerűen „hazaárulóknak” titulálta, függetlenül attól, hogy annak volt-e bármiféle valós alapja. Mindez nyilvánvalóan ürügynek számított mindegyik érintett kormányzat kommunikációjában céljaik elérésére, azaz a kollektív büntetés elvének alkalmazására. Ezért célszerű a kifejezések és értékítéletek miatt az idézőjel használata, ami annak látszatát is kizárja, hogy a szerző azonosul egyik vagy másik fél álláspontjával. Nincs ez másként a magyar földreform-rendeletre történő hivatkozásnál sem. A németek kitelepítésének kérdése pedig köztudottan azért volt fontos, mivel a csehszlovák–magyar lakosságcsere folytán egyre kevesebb kiosztható földterület és ingatlan állt rendelkezésre az amúgy is többirányú migrációval sújtott és gazdasági gondokkal küzdő Magyarországon.

A második fejezethez érve Ritter György egy Buda környéki község, Solymár szemszögén keresztül mutatja be a történeteket *Telepítések és telepítettek II. Migráció és kényszermigráció a Pilis-völgyében, különös tekintettel Solymárra (1940–1950)* címmel. Mint ilyen, a szerző helytörténeti kutatásainak összegzését adja a témában, jóllehet már az elején leszögezi, hogy a kötet nem helytörténeti munka. Ezen keresztül megismerhetjük az első fejezetben vázolt események lokális (régiónbeli) vetületeit és azt, hogy az elbeszélők számára mit jelent(ett) és milyen hazaképpel szolgál(t) Solymár.

A kötet harmadik része az *oral history* módszerére építve sorra veszi a szerző által készített és válogatott interjúkat, szám szerint hat történetet. Némi félreértésre adhat azonban okot, hogy ez utóbbi – amúgy a könyv magvát jelentő – rész nem kapott fejezetszámot. Mindazonáltal a tanúk egyéni stratégiáját (életútját) és a csa-

ládok sorsát prezentáló rész nagyon jó érzékkel megválasztott címeket tartalmaz, amelyeket a szerző érthető módon interjúalanyaitól „kölcsonzött”. Mindez nemcsak az olvasó kíváncsiságát ébreszti fel, hanem körvonalazza az egyéni sorsokat (megéltéstörténeteket), sőt az elemzések útján az interjúalanyok egyedi interpretációinak összevetésére is teret enged. Ezért az interjúk a levéltári dokumentumokon túl – és azokat kiegészítően – a kötet megkérdőjelezhetetlen fontosságú forrásait jelentik. A szerző az általa készített interjúkon keresztül jól érzékelteti, hogy a történet szereplőiben valójában három haza-kép jelent meg Solymár vonatkozásában. Ez pedig annak függvénye volt, hogy a telepítéseket melyik csoport (a helyi, tehát solymári, illetve a felvidéki vagy a mezőkövesdi matyók) nézőpontjából szemléljük.

Budaörs, Szigetújfalu, Solymár – csak néhány azon települések közül, amelyek németiségéről és az őket ért jogfosztásokról a monográfiákon kívül a közelmúltban tanulmányok, disszertációk és könyvek jelentek meg. A recenzens véleménye szerint éppen ez az a lokális szint, ahol a sok-sok egyéni emlékezés, kis résztörténet megírásával rekonstruálható a magyarországi németek jogfosztásának története, ami továbbmenve pedig viszonyítási alapot teremt az emlékezéshez.

Összefoglalóan elmondható, hogy azon alapkérdésünkre, miszerint e könyvből megtudhatunk-e újat a hazai németiség történeteiből, a válasz egyértelműen igen. Az itt bemutatott kötethez hasonló munkák érdeme, hogy jól illusztrálják: sok-sok mozaikból, egyéni emlékezés-történetekből állhat össze a magyarországi németek és a kitelepítések emlékezetkultúrája. Minden ilyen irányú kutatás nemcsak segíti a helyi társadalmak történetének megismerését, hanem a múlt feldolgozásával lehetőséget teremt a lokális közösségtudat, az identitás újra megtalálására és nem utolsósorban megerősödésére.

Kiss András

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Kiadványinformációk

Kiadványtulajdonos: A Magyar Országos Levéltár (1923–1946, 1968–2011, 2012–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), közben a Levéltárak Országos Központja (1954–1967)

Első évfolyam: 1923

Megjelenés: Évi négy füzet két kötetben (1923, 1929–1933), egy kötetben (1924–1928, 1934–1935), évi egy kötet (1936–1939, 1946, 1954–1961, 1983, 1987, 1990–2003, 2008–2010, 2012–), összevont évfolyamok (1940/1941, 1942/1945, 1973/1974, 1977/1978, 1980/1981); évi két szám (1962–1972, 1975–1976, 1979, 1982, 1984–1986, 1988–1989, 2004–2007, 2011)

A megjelenés szünetelt 1947–1953 között.

Kiadó: 1954–1995 között az Akadémiai Kiadó, korábban és utóbb a Magyar Országos Levéltár, 2012-től a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Előfizetés, korábbi számok: Előfizetés és a korábbi számok megvásárlásával kapcsolatban érdeklődjön az lk@mol.gov.hu vagy az l.balogh.beni@mnl.gov.hu e-mail címen

A korábbi évfolyamok, valamint az 1923–2004 közötti Mutatók digitalizált változatai a világhálón is elérhetőek:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_kozlemenyek/

A Magyar Nemzeti Levéltár nemzetben gondolkodik és cselekszik. A család, a lakóhely és a közösség, tágabban a nemzet közössége fogja össze és erősíti az egyén identitását. Mindhárom szint (család, lakóhely és nemzet) történetének legfontosabb őrzőhelye a levéltár. A múzeum tárgyak őrzőhelye, a levéltár történeteké. Egyetlen tárgy sem képes a története nélkül identitásképző és -megtartó lenni. A „Szent Korona” mint a nemzet egységének jelképe sem maga hordozza a történetét, hanem a hozzá kapcsolódó levéltári forrásokon keresztül. Nemzeti identitást a levéltári dokumentumok nélkül nem lehet megtartani, sem erősíteni.

Mikó Zsuzsanna - Szabó Csaba

A pártállami rendszer 1956. október végi összeomlását a gazdaság rendkívül súlyos válsága előzte meg. A gazdaságirányítási rendszer felülvizsgálatáról, a gazdasági vezetésről és a marxista politikai gazdaságtan kérdéseiről 1956 tavaszától a Petőfi Körben már igen élénk diskurzus folyt. A viták során sokakban megerősödött az elgondolás, hogy a gazdasági fejlődés korábbi iránya nem folytatható, és az irányítás rendszere radikális átalakításra vár.

Kiss András

Kétségtelen, hogy a levéltárak szerepe világszerte változik. Ebben a grandiózus átalakulásban a levéltáraknak az élen kell járniuk a saját jövőjük érdekében, hogy képesek legyenek irányítani azt, és ne veszítsenek teret. Mivé válhat a levéltáros szakma a jövőben? [...] A levéltárak elsődleges feladata (a közigazgatási funkció mellett) a kutatás, a kutatás támogatása és az oktatás lesz a megőrzendő és digitalizálendő gyűjtemények szaporítása mellett.

Hegedűs István